

สภาวัฒนธรรมแห่งชาติกับแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ในยุคสงครามเย็น ทศวรรษ 2490 National Council of Cultural Affairs and “Thainess” in the Cold War, 1940.

นพปฎล กิจไพบูรณ์

Naphapadon Kitphaiboonavee

นิสิตปริญญาเอก ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Ph.D student Department of History, Faculty of Arts, Chulalongkorn University

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นกับการสร้างความเป็นไทยทศวรรษ2440-ทศวรรษ2500”

หลักสูตรอักษรศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ได้รับบทความ 6 กุมภาพันธ์ 2563 แก้ไข 8 พฤษภาคม 2563 อนุมัติให้ตีพิมพ์ 25 พฤษภาคม 2563

บทคัดย่อ

ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นยุคที่แนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติได้ยุติบทบาทลง เพราะรัฐบาลไทยในยุคหลังสงครามโลกได้เลือกที่จะใช้การอธิบาย “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมเข้ามาปรับใช้แทน เนื่องจากการนำเสนอ “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองนั้นมั่ววัดอุปสงค์ที่จะขยายดินแดนออกไปยังประเทศรายรอบที่ถือว่าเป็นดินแดนที่มีชนชาติไทอาศัยอยู่ หลังจากสงครามโลกครั้งที่สองยุติลงก็ทำให้รัฐบาลต้องการแสวงหาความยอมรับจากนานาชาติ จึงทำให้รัฐบาลไทยเข้าร่วมกับองค์การสหประชาชาติ พร้อมทั้งนำเสนอแนวคิด “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมจากองค์การยูเนสโกที่เลือกใช้การศึกษาวัฒนธรรมภายในเส้นเขตแดนของประเทศเป็นขอบเขตในการศึกษา เพื่อที่จะลดความขัดแย้งกับประเทศรายรอบ และเป็นไปตามแนวทางการป้องกันการแผ่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์ที่ได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลการเลือกใช้วิธีการดังกล่าวก็ได้เปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติมาเป็น “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมแทน

คำสำคัญ: สงครามเย็น, วัฒนธรรม, ความเป็นไทย.

Abstract

After World War II, the Thai government changed the concept of “Thainess” from a racial perspective into a culture. Because the government applied the racial concept as concept to claim the Tai race’s territory. After World War II, the Thai government changed the attitude and desired international recognition. Additionally, the Thai government accepted the cultural perceptive from UNESCO and applied to construct the concept of “Thainess” as a result the concept of “Thainess” changed from a racial perspective into a cultural perspective.

Key word: Cold War, Culture, Thainess.

1. บทนำ

หลังจากญี่ปุ่นได้ประกาศยอมแพ้สงครามวันที่ 2 กันยายน 2488 ยังผลให้ประเทศไทยซึ่งเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นตกอยู่ในสถานะที่ยากลำบาก อย่างไรก็ตามก็ตีด้วยความสามารถทางการทูต และการสนับสนุนจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ทำให้ประเทศไทยสามารถรอดพ้นจากประเทศผู้แพ้สงครามได้¹ กระนั้นประเทศไทยก็จำเป็นต้องเข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยปัญหาข้อพิพาทระหว่างไทยกับประเทศรอบข้าง เพื่อแสวงหาข้อยุติจากเหตุการณ์ที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ส่งกองกำลังเข้าบุกยึดอินโดจีนของฝรั่งเศส และดินแดนของอังกฤษในแถบมาลายูและพม่า รัฐบาลไทยจึงได้ตั้งคณะกรรมการประนอมเพื่อชี้แจงสถานการณ์ที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งมีการนำข้อมูลทางด้านเชื้อชาติมาชี้แจงว่าดินแดนที่รัฐบาลไทยได้เข้าครอบครองในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองนั้นมีความชอบธรรม เพราะเป็นดินแดนที่มีกลุ่มชนชาติไท (Tai race)² อาศัยอยู่ พร้อมทั้งเสนอให้ทางชาติตะวันตกนำหลักของ “เขตแดนทางเชื้อชาติ” เป็นหลักการที่ใช้เชื้อชาติเป็นเกณฑ์มาใช้เป็นแนวทางในการปักปันเขตแดนระหว่างไทย ฝรั่งเศส และอังกฤษ อย่างไรก็ตามรัฐบาลฝรั่งเศสได้ปฏิเสธแนวคิดนี้พร้อมย้ำว่าการอ้างว่าการเลือกใช้เขตแดนดังกล่าวนั้น ไม่สามารถนำมาใช้ได้ เพราะปรากฏว่าพื้นที่เหล่านั้นต่างมีชนชาติไทและชนชาติอื่น ๆ อาศัยปะปนกัน ทางรัฐบาลฝรั่งเศสจึงขอให้รัฐบาลไทยกลับไปใช้เส้นเขตแดนที่ได้ตกลงไว้ตั้งแต่พ.ศ. 2436³

การปฏิเสธแนวคิดเรื่อง “เขตแดนทางเชื้อชาติ” ของฝรั่งเศสนั้นยังได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเรื่องการนิยาม “ความเป็นไทย” เพราะในทศวรรษที่ 2480 เป็นช่วงที่รัฐบาลไทยได้เลือกใช้การนิยาม “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติ สายชล สัตยานุรักษ์เห็นว่าเหตุที่รัฐบาลไทยในช่วงนั้นเลือกที่จะนิยาม “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติ เพราะต้องการนำแนวคิดนี้มาใช้สนับสนุนอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐบาลในการเรียกร้องดินแดนที่สูญเสียไป พ.ศ. 2436⁴ แต่หลังจากแนวคิดนี้ได้รับการปฏิเสธจากรัฐบาลฝรั่งเศสและอังกฤษก็ได้ทำให้รัฐบาลไทยต้องค้นหาแนวทางในการสร้างค่านิยม “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมเพียงด้านเดียว⁵

บทความนี้จึงต้องการที่จะศึกษาว่าทศวรรษ 2490 รัฐบาลไทยมีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” อย่างไร การเข้าที่ประเทศไทยได้เข้าไปเป็นสมาชิกขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization - UNESCO) องค์การยูเนสโก พ.ศ. 2489 ว่าได้ส่งผลต่อการแสวงหาค่านิยม “ความเป็นไทย” หรือไม่ รัฐบาลไทยนำแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” มาใช้ในการหล่อหลอม และเผยแพร่ “ความเป็นไทย”

¹ คริส เบเคอร์; และ ผาสุข พงษ์ไพจิตร. (2557). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*. หน้า 219-220.

² บทความนี้ให้ความหมายของชนชาติไท (Tai race) คือกลุ่มคนที่ใช้ภาษาตระกูลไทเป็นภาษาแรก คนกลุ่มนี้อาศัยอยู่บริเวณแคว้นอัสสัม ดงเกีย ลาว พม่า และประเทศไทย ดู ชาร์ลส์ เอฟ คายส์. (2552). *อีสาน: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศ*. แปลโดยรัตนา โตสกุล. หน้า 8.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.35/50 เรื่องเบ็ดเส็ดเรื่องฝรั่งเศสเรียกดินแดนคืน (ตอนคณะกรรมการประนอม) (พ.ศ. 2490). หน้า 20.

⁴ สายชล สัตยานุรักษ์. (2545). *ชาติไทยและความเป็นไทย : โดยหลวงวิจิตรวาทการ*. หน้า 134.

⁵ ดูการอภิปรายของฉัตรทิพย์ นาถสุภาในเรื่องความแตกต่างระหว่างแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ของหลวงวิจิตรวาทการ และ “ความเป็นไทย” ในยุคหลังสงครามโลกได้ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2549). *ค่านิยม*. ใน *งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย*. หน้า (9)-(17).

ไปยังประชาชนอย่างไร และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและประชาชนมีส่วนในการสร้างแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” อย่างไร

2. จากเชื้อชาติสู่วัฒนธรรม: การเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่อง ความเป็นไทย ในทศวรรษ 2490

เมื่อพิจารณาปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ของรัฐบาลไทย ในช่วงทศวรรษ 2490 พบว่าเกิดจากการที่รัฐบาลไทยต้องการที่จะแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาความขัดแย้ง ระหว่างตนและประเทศรอบข้าง จึงทำให้ประเทศไทยต้องยอมที่จะกลับไปใช้เส้นเขตแดนตามที่เคยวางไว้ใน ทศวรรษ 2430 สถานการณ์เช่นนี้ทำให้กลุ่มข้าราชการและคนไทยบางกลุ่มที่เคยรับรู้แนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติจากผลงาน “The Tai Race – The Elder Brother of the Chinese” ของวิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ (William Clifton Dodd) ได้เรียบเรียงขึ้นจากการประมวลประสบการณ์ในการเดินทางไปยังดินแดนที่เป็นถิ่นฐาน ของผู้คนที่มีเชื้อชาติและวัฒนธรรมไท¹ และข้าราชการกลุ่มนี้ยังเป็นกลุ่มที่เคยเดินทางตามเส้นทางที่ดอดด์ กล่าวถึงก็ได้เกิดการยอมรับแนวคิด “ความเป็นไทย” ตามกรอบของเชื้อชาติ เพราะเป็นแนวคิดที่สามารถ พิสูจน์ได้จากประสบการณ์ในการเดินทางของตนเอง

สถานการณ์นี้ยังทำให้กลุ่มข้าราชการและคนไทยบางกลุ่มที่เคยเดินทางไปในดินแดนที่ถูกกล่าวว่าเป็นถิ่นฐานของชนชาติไท ได้มีการผลิตผลงานที่สะท้อนความคิดเห็นเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติ เพื่อที่จะใช้ยืนยันข้อสมมติฐานเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติที่ตนเองได้ค้นพบจากประสบการณ์ ในการเดินทาง ดังเช่น สมบูรณ์ วรพงษ์² ที่ได้กลับเข้าไปในดินแดนไทยใหญ่ในช่วงทศวรรษ 2490 เขาเห็นว่า ดินแดนส่วนที่ประเทศไทยได้เคยปกครองในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองนั้น เป็นดินแดนที่มีกลุ่มคนไท ที่เหมือนกับคนในประเทศไทยทั้งด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรม การนำเสนอ “ความเป็นไทย” ตามกรอบที่ได้ ผลิตขึ้นในทศวรรษ 2480 ของผลงานเรื่องนี้ ก็ได้สะท้อนให้เห็นมุมมองของสมบูรณ์ที่มีต่อ “ความเป็นไทย” ในสองประการ ประการแรกคือแนวคิด “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติเป็นแนวคิดที่สามารถพิสูจน์ได้เชิงประจักษ์ จากการเดินทางของเขาไปยังดินแดนที่มีชนชาติไทอาศัยอยู่ ประการที่สองเป็นผลสืบเนื่องมาจากความต้องการ ให้สังคมไทยระลึกถึงเหตุการณ์ยึดดินแดนผาไทย เพื่อที่จะเป็นการเชิดชูเกียรติให้แก่กลุ่มข้าราชการที่ได้เสียชีวิต ในปฏิบัติการครั้งนั้น เพื่อที่จะทำให้เพื่อนของเขาเป็นเจ้าหน้าที่ตำรวจไทยที่ได้สละชีพจากการปฏิบัติหน้าที่ มียืนในความทรงจำของคนในสังคมไทย²

แนวคิดนี้ยังสอดคล้องกับความคิดของบุญสิงห์ บุญคำที่เคยเป็นศึกษาธิการจังหวัดเชียงใหม่ในทศวรรษ 2480 เขาได้เผยแพร่ประสบการณ์ในการเดินทางไปยังดินแดนชนชาติไทในพม่าในผลงานที่ชื่อว่า “เที่ยวเมืองเชียงตุง และแคว้นสาละวิน” ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2499 ผลงานเรื่องนี้บุญสิงห์ให้คำอุทิศให้แก่กลุ่มข้าราชการที่เคย ไปปฏิบัติหน้าที่ในสหรัฐไทยเดิม³ พ.ศ. 2485-2488⁴ การตีพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ทำให้เห็นว่าเหตุที่กระแส แนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติที่ยังคงมิได้สูญหายไปจากความคิดของคนในสังคมไทย เพราะ

¹ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์. (2482). *ไทย*. แปลโดย หลวงนิพนธ์นิตรสรค์. หน้า 1-4.

² สมบูรณ์ วรพงษ์. (2549). *รถเที่ยวสุดท้ายจากตองยี*. หน้า 43-44.

³ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองรัฐบาลไทยได้บุกยึดดินแดนที่อ้างว่าเป็นที่อยู่ของชนชาติไท เข้ามาผนวกเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย ซึ่งในส่วนของสหรัฐไทยเดิมเป็นพื้นที่ของเมืองเชียงตุง ดู กรมยุทธศึกษาทหาร. (2540). *ประวัติศาสตร์ การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา*. หน้า 216.

⁴ บุญสิงห์ บุญคำ. (2499). *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน*. หน้า [1]-[5].

แนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติเป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้จากการออกเดินทางไปในดินแดนที่ถูกกล่าวว่าเป็นดินแดนที่มีชนชาติไทอาศัยอยู่ หลักการนี้ทำให้เห็นว่าสถานภาพของแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติมีความน่าเชื่อถือ เพราะเป็นแนวคิดที่เกิดจากการประมวลจากวิถีวิทยาและเหตุการณ์ที่ผู้ศึกษาค้นพบระหว่างการเดินทาง จึงทำให้กลุ่มข้าราชการที่เคยเดินทางไปก็สามารถจะค้นพบกลุ่มชนชาติไทที่มีลักษณะตามอย่างที่จดบันทึกไว้ ดังเช่นความเห็นของหลวงวิจิตรวาทการที่มีต่อแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติว่าเป็นแนวคิด “ไม่ใช่เรื่องเหลวไหลใฝ่ฝัน ไม่ใช่เรื่องสันนิษฐาน แต่เป็นเรื่องที่ทักันโดยมีวิธีทางวิทยาการ ทักันเป็นงานจริงจัง ทำอย่างระมัดระวัง ไม่หลงความเห็นกันง่าย¹”

ขณะเดียวกันความต้องการที่จะรักษาแนวคิด “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติก็ยังคงเป็นผลมาจากความต้องการของข้าราชการและผู้สูญเสียในปฏิบัติการรวมดินแดนเผ่าไทย ซึ่งคนกลุ่มนี้ต้องการที่จะให้แนวคิด “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติดำรงอยู่ในความสนใจของคนไทย เพราะเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ประวัติศาสตร์ปฏิบัติหน้าที่ของพวกเขาเป็นไปอย่างชอบธรรม เช่นความคิดของจอมพลผิน ชุณหะวัณที่ได้เห็นว่าการเข้าไปปฏิบัติการยึดดินแดนเชียงตุงเป็นไปในลักษณะการเข้าไปปลดปล่อยให้ชาวเชียงตุงถือว่าเป็นชนชาติไทเหมือนกับตนเองได้เป็นอิสระจากการปกครองของชนชาติอื่น² เหตุนี้จึงทำให้ข้าราชการที่เคยเข้าไปปฏิบัติงานในเชียงตุงจึงมีความพยายามที่จะรักษาแนวคิด “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติไว้เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้เกียรติประวัติของข้าราชการเหล่านั้นได้รับการยอมรับจากสังคมด้วยเช่นเดียวกัน

ปัจจัยข้างต้นทำให้เห็นว่าแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติยังคงเป็นแนวคิดที่กลุ่มข้าราชการไทยยึดถือ เกิดขึ้นจากเหตุผลสองประการ คือประการแรกแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติเกิดจากการประมวลประสบการณ์ในการเดินทาง อันทำให้แนวคิดนี้สามารถพิสูจน์ได้เชิงประจักษ์ โดยการออกเดินทางไปในดินแดนที่ถือว่าเป็นของชนชาติไทตามอย่างที่จดบันทึกไว้ ดังเช่น บุญสิงห์ที่ได้ค้นพบกลุ่มชนชาติไทยตามข้อเสนอของจดบันทึกในระหว่างการเดินทางไปยังเมืองเชียงตุง ประการที่สองคือกลุ่มข้าราชการที่ไปปฏิบัติหน้าที่ในการยึดดินแดนของชนชาติไทต้องการที่จะรักษาประวัติศาสตร์ส่วนนี้ไว้ เพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่ตนเองและเป็นการรักษาเกียรติประวัติให้แก่ข้าราชการที่เสียชีวิตในการปฏิบัติหน้าที่ด้วยเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตามแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติก็มีอาจรักษาสถานภาพในฐานะเป็นองค์ความรู้สำหรับอธิบาย “ความเป็นไทย” ในภาพรวมไว้ได้ เพราะสถานภาพของประเทศไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองที่ไม่ได้มีศักยภาพเพียงพอที่จะรักษาอำนาจของตนเองในดินแดนของกลุ่มชนชาติไทที่ตนได้เคยครอบครองก็ทำให้การสร้างองค์ความรู้เรื่อง “ความเป็นไทย” จำเป็นต้องแสวงหาคำอธิบายที่เหมาะสมกับสถานการณ์ กล่าวคือรัฐบาลไทยเลือกที่จะนำเสนอ “ความเป็นไทย” ตามกรอบของเส้นเขตแดนประเทศไทย เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งระหว่างประเทศไทยและประเทศรายรอบ ประกอบกับช่วงทศวรรษ 2490 รัฐบาลไทยได้รับแนวคิดเรื่องการศึกษาวัฒนธรรมมาจากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของยูเนสโก พ.ศ. 2489 จึงทำให้รัฐบาลไทยนำแนวทางการศึกษาทางวัฒนธรรมมาใช้เพื่อสร้างองค์ความรู้เรื่อง “ความเป็นไทย” แทน เมื่อพิจารณาการบทบาทของยูเนสโกในช่วงทศวรรษ 2490 พบว่ายูเนสโกได้ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาและเน้นการประสานงานระหว่างองค์กรกับหน่วยงานของประเทศสมาชิกที่มีอยู่เดิมมากกว่า เหตุนี้ทำให้รัฐบาลไทยได้เล็งเห็นความสำคัญในการผลักดันให้สภาวัฒนธรรมเป็นหน่วยงานที่รับแนวทางของยูเนสโกไปปรับใช้ในการศึกษา “ความเป็นไทย”

¹ หลวงวิจิตรวาทการ. (2549). *งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย*. หน้า 11.

² ผิน ชุณหะวัณ. (2516). ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ. ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลผิน ชุณหะวัณ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. ณ วัดพระศรีมหาธาตุ วันจันทร์ที่ 7 พฤษภาคม พุทธศักราช 2516*. หน้า 75-76.

ที่เน้นกรอบของวัฒนธรรมแทนเชื้อชาติ พร้อมทั้งมีการเลือกใช้เส้นเขตแดนเป็นขอบเขตในการศึกษา เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งระหว่างประเทศอันจะเป็นชนวนเหตุที่ทำให้เกิดข้อพิพาทระหว่างรัฐได้¹

ช่วงทศวรรษที่ 2490 นั้นจอมพลป. พิบูลสงครามได้ดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีและประธานสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้มอบหมายหน้าที่ให้หน่วยงานทั้งสี่ของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติได้แก่ สำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม สำนักวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม และสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง ดำเนินการรวบรวมองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยในสาขาต่าง ๆ ตามแนวทางของยูเนสโก ที่มีความประสงค์ที่จะให้ประเทศสมาชิกมีการรวบรวมวัฒนธรรมชั้นสูงเพื่อที่จะนำมาเป็นแบบแผนในการพัฒนาวัฒนธรรมของประเทศตนเอง แนวทางนี้ส่งผลให้สภาวัฒนธรรมจึงได้เชิญกลุ่มชนชั้นนำในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์เข้ามาเป็นกรรมการในสำนักต่าง ๆ เช่น หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิสกุล และพระเพียรธรรมาเนเทศมาดำรงตำแหน่งกรรมการสำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม, พระนางเฮอลักษมีลาวัดมาเป็นที่ปรึกษาทางสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม, และนายตรี อมาตยกุลเป็นผู้ใกล้ชิดกับสมเด็จพระบรมราชินีนาถมาเป็นกรรมการในสำนักศิลปกรรม พร้อมทั้งได้รับมอบหมายให้มีการเรียบเรียงหนังสือเกี่ยวกับโบราณสถานต่าง ๆ ในชื่อว่าทัศนศาสตร์ไทยเป็นผลงานที่ได้นำแนวทางการศึกษาโบราณคดีของสมเด็จพระบรมราชินีนาถมาปรับใช้ในผลงานของตนเอง² กล่าวได้ว่าแนวทางการศึกษาวัฒนธรรมของยูเนสโกที่ต้องการให้เกิดการแสวงหาวัฒนธรรมชั้นสูงได้กลายเป็นปัจจัยหนึ่งที่ได้ทำให้กลุ่มชนชั้นนำในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้กลับมามีบทบาทสำคัญต่อการวางรากฐานความเข้าใจ “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมในทศวรรษ 2490 ด้วยเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้สภาวัฒนธรรมยังได้มีการเชิญพระยาอนุমানราชธนะเป็นเข้ามาเป็นที่ปรึกษาในสภาวัฒนธรรม เพื่อที่จะเป็นผู้วางกรอบแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ควบคู่ไปกับสุชีพ ปุญญานุภาพเป็นเลขาธิการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม ทั้งสองได้มีการเผยแพร่แนวคิดความเป็นไทยทางวัฒนธรรมทางสิ่งพิมพ์ของสภาวัฒนธรรมได้แก่ เช่น ผลงานของสุชีพ ปุญญานุภาพเรื่อง “วัฒนธรรมวิทยา” และผลงานของพระยาอนุমানราชธนะ “เรื่องวัฒนธรรม” ผลงานทั้งสองได้สร้างหลักเกณฑ์ในการศึกษาเรื่อง “ความเป็นไทย” ที่แยกตัวออกจากกรอบของเชื้อชาติเพื่อหลีกเลี่ยงการพาดพิงดินแดนของชนชาติไทย โดยการกลับไปตีความเรื่องของ “ความเป็นไทย” ว่าเป็นลักษณะเฉพาะที่สามารถค้นพบได้ในสังคมไทยเท่านั้น สุชีพเห็นว่าการเกิดขึ้นของลักษณะเฉพาะในสังคมไทยนั้น เป็นผลพวงมาจากการรับการสืบทอดมรดกทางสังคมจากรุ่นสู่รุ่น ในส่วนของมรดกทางสังคมสามารถจำแนกได้เป็นสองประการ คือ การสืบทอดที่ได้นำแสดงออกให้เห็นจากรูปร่างลักษณะของบุคคลนั้น ๆ ให้เป็นไปตามเชื้อชาติของตนเอง และการสืบทอดทางวัฒนธรรมเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาจากสังคม³

พระยาอนุমানราชธนะเห็นว่าหากวิเคราะห์การรับสืบทอดมรดกทางสังคมที่สัมพันธ์กับ “ความเป็นไทย” นั้น พบว่า “ความเป็นไทย” เป็นเรื่องของสำนักเสียมากกว่ารูปลักษณะภายนอกของบุคคล เพราะการสืบทอดทางเชื้อชาตินั้นมิได้เป็นสิ่งที่ช่วยให้คนเกิดสำนึก “ความเป็นไทย” แตกต่างจากวัฒนธรรม

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/13 เอกสารเลขานุการกรม กรมศิลปากร เรื่อง นัดประชุมกรรมการ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2495), หน้า 13-14.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/9 เอกสารเลขานุการกรม กรมศิลปากร เรื่อง ตั้งกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2492-2495), หน้า 1.

³ สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2497, 1 กรกฎาคม). วัฒนธรรมวิทยา. *วารสารวัฒนธรรม* 1(8):28-29.

เป็น “สิ่งอันเป็นผลผลิตของส่วนรวม ที่มีมนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อน สืบต่อเป็นประเพณีกันมา¹” จึงทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นกรอบที่กำหนดทัศนคติของคนในสังคมให้มี “ความรู้สึก ความประพฤติและแสดงกิริยา หรือทำใด ๆ ก็ถึงรูปเป็นนิสัยแบบเดียวกัน” ดังเช่นคนไทยก็จะมี “ภาษา ศิลป ความเชื่อถือระเบียบประเพณี” ที่เป็นตามแบบของไทย และไม่สามารถจะพบเห็นวัฒนธรรมแบบไทยในประเทศอื่น ๆ นอกจากนี้พระยาอนุমানราชชนเห็นว่าหากวิเคราะห์ความรักและความสามัคคีที่คนไทยมีต่อกันแล้ว ก็จะมีพบว่าความรักความสามัคคีนี้มีได้เกิดจากเหตุที่มีเชื้อชาติเดียวกัน แต่เป็นความรักที่เกิดจากสำนึก “รักถิ่นไทย รักวัฒนธรรมไทย” ร่วมกันมากกว่า

กล่าวได้ว่าการนิยาม “ความเป็นไทย” หลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้นเป็นเพื่อตอบสนองกับบริบททางด้านการเมืองการปกครอง รัฐบาลไทยในยุคนี้ไม่สามารถที่จะดำรงอำนาจเหนือดินแดนของชนชาติไทยที่ตนเองเคยครอบครองในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองไว้ได้ เหตุนี้ทำให้รัฐบาลไทยได้เปลี่ยนแปลงการนิยาม “ความเป็นไทย” ที่เน้นในเรื่องเชื้อชาติมาเป็น “ความเป็นไทย” ที่เน้นวัฒนธรรมแทน

3. ความเป็นไทย ทางวัฒนธรรมกับอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐบาลไทยทศวรรษ 2490

การเกิดขึ้นของแนวคิด “ความเป็นไทย” ในช่วงต้นทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมได้กลายเป็นศูนย์กลางของการอธิบาย “ความเป็นไทย” เพราะเป็นวิธีการที่จะช่วยให้ประเทศไทยหลีกเลี่ยงความขัดแย้งระหว่างตนเองและประเทศรายรอบได้ อีกทั้งการเลือกใช้แนวคิด “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมก็เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้สามารถเข้าใจทัศนคติของคนไทยในภาพรวม เพราะการศึกษา “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมเป็นการศึกษาที่ยังคงหลักการเลือกใช้ประสบการณ์ของผู้ศึกษา และวิธีวิพากษ์มาประมวลเป็นองค์ความรู้ เพื่อที่จะทำให้นักคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” มีความมีความแม่นยำและสามารถเข้าถึงได้ในเชิงประจักษ์²

ขณะเดียวกันการสร้างแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมนั้นก็ยังมีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เข้ามาใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประมวลองค์ความรู้เรื่อง “ความเป็นไทย” เพราะการเลือกใช้วิธีการประมวลประสบการณ์ของผู้ศึกษา ยังขาดองค์ความรู้ที่จะใช้เข้าใจพัฒนาการของวัฒนธรรมไทยได้ เมื่อพิจารณาในส่วนของการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์กับวัฒนธรรมไทย ทำให้เกิดความเข้าใจต่อมุมมองเรื่องวัฒนธรรมไทยในสองส่วน คือ การทำให้สามารถเข้าใจรากของวัฒนธรรมไทย เพื่อที่จะทำให้สามารถเข้าใจทัศนคติและมุมมองของคนไทยในภาพรวม ในประการที่สองคือการแสวงหาความเข้าใจว่าเหตุใดวัฒนธรรมไทยจึงแตกต่างจากวัฒนธรรมอื่น ๆ

การนำการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์มาเพื่อเข้าใจการก่อร่างของวัฒนธรรมไทยนั้น ยังเกิดจากผลกระทบของการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ที่ได้เริ่มเข้ามาเมื่อทศวรรษในแถบชายแดนของประเทศไทย แม้ว่าในช่วงทศวรรษ 2490 รัฐบาลไทยยังไม่เกรงกลัวกับลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่เหตุที่ประเทศไทยรับแนวคิดการศึกษาทางวัฒนธรรมมาจากสหรัฐอเมริกาก็ยังผลให้เกิดความตื่นตัวในเรื่องการเลือกใช้วัฒนธรรมมาเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกล้าให้คนไทยเกิดสำนึก “ความเป็นไทย” เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้ประชาชนหันไป

¹ พระยาอนุমানราชชน. (2498). *เรื่องวัฒนธรรม*. หน้า 6.

² สุชีพ ปุญญานุภาพเห็นว่าวิธีการศึกษาวัฒนธรรมนั้นประกอบด้วยกระบวนการ 4 ประการ คือ การสังเกตการณ์ (observation), การประสบการณ์ (Experience), การวิเคราะห์หรือแยกแยะ (Analysis) และการทดลอง (Experimentation) วิธีการเช่นนี้จึงทำให้การศึกษาวรรณธรรมมีความเป็นวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ได้เชิงประจักษ์ดู สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2497, 1 เมษายน). *วัฒนธรรมวิทยา*. *วารสารวัฒนธรรม* 1(5): 38.

เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ สถานการณ์นี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้แนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมได้รับการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐบาล ดังความคิดของธงชัย พึ่งกันภัยเห็นว่า ทศวรรษ 2490 นั้นรัฐบาลไทยได้ริเริ่มที่จะแสวงหาภาพแทนของ “ความเป็นไทย” สอดรับกับอุดมการณ์ทางการเมือง เพราะรัฐบาลไทยเริ่มสังเกตการณ์ว่าการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในแถบชายแดนของประเทศไทย และใช้อุดมการณ์ของตนเองเพื่อเปลี่ยนแปลงประชาชนให้เข้าร่วมกับตนเอง¹ สอดรับกับการศึกษาของสุเทพ สุนทรภัสช์เป็นนักมนุษยวิทยาที่ได้เข้าไปศึกษาสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือในทศวรรษ 2510 ทำให้พร้อมรอยของอุดมการณ์ทางการเมืองของพรรคคอมมิวนิสต์ประเทศไทยที่นำไปใช้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเลือกใช้การต่อสู้ทางชนชั้นมาเป็นแนวคิดหลัก² สถานการณ์เช่นนี้ทำให้รัฐบาลไทยได้เลือกใช้สถาบันพระมหากษัตริย์มาเป็นตัวแทนของ “ความเป็นไทย” เพราะเป็นสถาบันที่มีประวัติและความเป็นมายาวนาน อันสะท้อนให้เห็นลักษณะทางด้านการเมืองการปกครองไทยที่แตกต่างจากอุดมการณ์ของคอมมิวนิสต์อย่างชัดเจน³

ความคิดของธงชัยทำให้ทิศทางของรัฐบาลในทศวรรษ 2490 ทำให้เห็นว่า “ความเป็นไทย” จึงมิได้เป็นสิ่งที่เกิดจากรูปแบบการศึกษาทางวิชาการเพียงด้านเดียว แต่ยังมีการผสมผสานกับอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐบาลไทย ซึ่งได้แสดงออกจากการคัดเลือกเอกลักษณ์ร่วมกันของคนในประเทศไทย เช่นการคัดเลือกให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของ “ความเป็นไทย” เพราะสามารถเผยให้เห็นอุดมการณ์การเมืองการปกครองที่แตกต่างกับระบอบคอมมิวนิสต์ได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามการคัดเลือกภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็นภาพแทนของ “ความเป็นไทย” ยังเป็นผลจากการเลือกใช้แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนชั้นนำในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปัจจัยหนึ่งเป็นผลจากการนำกลุ่มชนชั้นนำในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้ามาเป็นกรรมการในหน่วยงานสภาวัฒนธรรม ซึ่งกรรมการกลุ่มนี้เห็นว่าการกลับไปเน้นย้ำบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ประชาชนเกิดความคิดที่ได้กลับไปให้ความสำคัญกับการศึกษาคัดเลือกข้อมูลจากเอกสารกลุ่มพระราชพงศาวดารเป็นหลัก จึงทำให้ตัวตนของสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นหัวใจของการเรียบเรียงหลักฐานในกลุ่มนี้มีส่วนทำให้ภาพของพระมหากษัตริย์ที่เป็นสัญลักษณ์ของ “ความเป็นไทย” ปรากฏภาพชัดเจนขึ้น ประกอบกับสภาวัฒนธรรมเห็นว่าวัฒนธรรมของราชสำนักไทยเป็นวัฒนธรรมที่อยู่ในระดับสูง จึงมีศักยภาพที่จะนำมาใช้เป็นต้นแบบในการสร้างมาตรฐานให้แก่วัฒนธรรมไทย เพื่อจะนำมาใช้หล่อหลอมให้คนไทยในประเทศไทยเกิดสำนึก “ความเป็นไทย” ได้ จึงทำให้องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์มีความสำคัญในการผลิตองค์ความรู้เรื่อง “ความเป็นไทย”

กล่าวได้ว่า การคัดเลือกให้ภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของ “ความเป็นไทย” นั้นเกิดขึ้นในสองประการคือในด้านทิศทางการศึกษา “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมที่เลือกใช้การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เข้ามาอธิบายพัฒนาการของวัฒนธรรมไทย และทิศทางการศึกษาวัฒนธรรมเพื่อนำมาใช้แก้ไขสถานการณ์ทางด้านการเมืองการปกครองที่ประเทศไทยได้ประสบในช่วงสงครามเย็นก็เป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ได้กลายเป็นจุดสนใจของรัฐบาลที่นำแนวคิดนี้มาใช้เป็นตัวแทนของ “ความเป็นไทย” ขึ้น

¹ ธงชัย พึ่งกันภัย. (2521). *ลัทธิคอมมิวนิสต์ และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 - 2500*. ปริญญาโท อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 385-386.

² สุเทพ สุนทรภัสช์. (2547). *หมู่บ้านอีสานยุคสงครามเย็น: สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. หน้า (15).

³ ธงชัย พึ่งกันภัย. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 385-386.

4. การสร้างความเป็นไทยกับปัญหาสำนึกความเป็นไทยในท้องถิ่น ทศวรรษ 2490

เมื่อพิจารณาทิศทางการศึกษา “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมในช่วงต้นก็ได้สะท้อนให้เห็นว่า ลักษณะการศึกษาตามกรอบประวัติศาสตร์ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการก่อรูปของแนวคิดนี้ เพราะเป็นกรอบที่สามารถใช้อธิบายพัฒนาการของวัฒนธรรมไทย ทำให้รัฐบาลสามารถค้นหาทางวัฒนธรรมเพื่อเข้าใจ การเกิดของสำนึก “ความเป็นไทย” ต่อมาได้รับการพัฒนาไปสู่การคัดเลือกให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็น ตัวแทนของ “ความเป็นไทย” เพราะเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม และสอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐบาลที่ต้องการนำภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์มาใช้ต่อต้าน การขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ ขณะเดียวกันประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ กลายเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมไทยยังเป็นในเรื่องของการดำรงอยู่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่สามารถ สังเกตการณ์ได้เชิงประจักษ์ อันได้สะท้อนในรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่ถูกรังสรรค์ขึ้นจากระบบสมบูรณาญาสิทธิ ที่ยังดำรงอยู่ในทศวรรษ 2490

ประเด็นนี้ยังผลให้ทางสภาวัฒนธรรมเห็นว่าวิธีการหนึ่งที่จะสร้างสำนึก “ความเป็นไทย” ให้แก่ ประชาชนทั่วไปนั้น สามารถที่จะเลือกใช้การที่เกี่ยวขมสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะการนำขมสถานที่สำคัญเหล่านี้เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ประชาชนสามารถที่จะรับรู้ “ความเป็นไทย” ได้จากประสบการณ์เชิงประจักษ์ และเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพในการกล่อมเกล่าให้เกิดสำนึก “ความเป็นไทย” เหตุนี้ทำให้สภาวัฒนธรรมจึงมีการจัดโครงการนำกลุ่มครูและประชาชนทั่วไปเข้าชมพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบางปะอิน รวมทั้งพระที่นั่งอัมพรสถานเพิ่มเติม ซึ่งสภาวัฒนธรรมเห็นว่าการนำประชาชน เข้าไปเกี่ยวขมพระที่นั่งอัมพรสถานเป็นที่สวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็จะทำให้ ประชาชนรับรู้พระราชกรณียกิจและเกิดสำนึกความรักในสถาบันพระมหากษัตริย์และประเทศชาติตนเอง¹

ความคิดของสภาวัฒนธรรมที่จะนำโบราณสถานมาใช้เพื่อประชาสัมพันธ์และหล่อหลอมสำนึก ความเป็นไทยให้แก่ประชาชนนั้น ก็ยังทำให้เกิดความต้องการที่จะขยายโครงการนำชมโบราณสถานสำคัญ ไปยังพื้นที่ในท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นพื้นที่ปฏิบัติการของพรรคคอมมิวนิสต์ที่ได้มุ่งหล่อหลอมให้คนในท้องถิ่น เข้าไปเชื่อมโยงในลัทธิของตนเอง เหตุนี้ทำให้สภาวัฒนธรรมเกิดโครงการที่จะยกวัดให้กลายเป็นศูนย์กลาง ของชุมชน เพื่อที่จะทำให้คนในชุมชนเกิดสำนึกความรักในท้องถิ่นตนเอง นอกจากนี้ยังเกิดโครงการที่จะ บูรณโบราณสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น โครงการฟื้นฟูบูรณะเจดีย์ยุทธหัตถี พ.ศ. 2495 และ โครงการบูรณะจังหวัดสุโขทัย พ.ศ. 2496 เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และป้องกันไม่ให้ ประชาชนไปเชื่อมโยงในลัทธิคอมมิวนิสต์²

การขยายตัวของโครงการนำชมโบราณสถานที่ได้พัฒนาไปสู่การค้นหาและบูรณโบราณสถาน ในท้องถิ่นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ทำให้เห็นว่าสภาวัฒนธรรมเริ่มวางเป้าหมายในการเผยแพร่ “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมจากส่วนกลางไปยังส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนได้รับรู้ “ความเป็นไทย” เชิงประจักษ์ จากนำชมสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีต

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/11 สำนักเลขานุการกรม กรมศิลปากร เรื่อง ขอเชิญกรรมการสำนัก วัฒนธรรมทางศิลปกรรมประชุม (พ.ศ. 2493 -2500), หน้า 119.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.26.1.1/5 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง ตั้งอนุกรรมการรวบรวม ประวัติศาสตร์สุโขทัย (พ.ศ. 2496), หน้า 3.

เพราะวิธีการดังกล่าวทำให้ประชาชนสามารถรับรู้และเข้าใจได้อย่างชัดเจน อันจะทำให้ประชาชนเกิดสำนึกความรักชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ได้ การเผยแพร่วัฒนธรรมในลักษณะนี้ก็ยังคงสะท้อนให้เห็นว่าเอกลักษณ์ของ “ความเป็นไทย” ได้รับการสร้างและคัดเลือกให้อยู่ในกรอบของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้กลายเป็นแกนกลางสำคัญของสำนึก “ความเป็นไทย” ที่แปลกแยกจากเอกลักษณ์ของประเทศอื่น ๆ นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” จากเชื้อชาติมาเป็นวัฒนธรรมก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลเกิดแนวคิดที่จะใช้การกล่อมเกลாத่างวัฒนธรรมเป็นจุดสำคัญในการหล่อหลอมและดัดแปลง “ความเป็นไทย” เพราะวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการประดิษฐ์และคิดค้นทางด้านภูมิปัญญาที่สามารถถ่ายทอดไปสู่สังคมได้ แตกต่างจากแนวคิดทางเชื้อชาติที่ต้องอาศัยการผสมระหว่างชนชาติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เกิดสำนึก “ความเป็นไทย”¹

นอกจากนี้ผลจากการตีความว่า “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมเป็นองค์ความรู้ที่สามารถถ่ายทอดให้แก่คนในประเทศเกิดสำนึก “ความเป็นไทย” ได้ ก็ยังผลให้สภาวะวัฒนธรรมได้มีการเปลี่ยนแปลง “ความเป็นไทย” ให้กลายเป็นข้อมูลที่สามารถจะนำมาผลิตเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ เพื่อที่จะเผยแพร่ให้แก่คนในสังคมไทยอย่างรวดเร็ว ลักษณะนี้ยังผลให้เกิดการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ และวีดิทัศน์ต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น พระบรมมหาราชวัง เครื่องราชกกุธภัณฑ์ และวัดวาอารามในกรุงเทพฯ ไปจัดแสดงตามงานเทศกาล ในจังหวัดต่าง ๆ เพื่อปลูกฝังให้ประชาชนเกิดสำนึกความรักชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์² เหตุนี้สภาวะวัฒนธรรมได้จัดหน่วยงานวัฒนธรรมเคลื่อนที่ขึ้น หน่วยงานที่นำสื่อทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ผลิตขึ้นโดยสภาวะวัฒนธรรมไปจัดแสดงตามท้องถิ่น หน่วยงานนี้นำนักสังคมสงเคราะห์เป็นกลุ่มข้าราชการในสภาวะวัฒนธรรมที่มีความเชี่ยวชาญในการสังเกตการณ์สภาพความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น เข้าไปปฏิบัติหน้าที่เพื่อแสวงหาข้อมูลที่จะนำมาใช้พัฒนาให้ท้องถิ่นมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การปฏิบัติงานของหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่นั้นได้เลือกพื้นที่มีปัญหาในการคุกคามของลัทธิคอมมิวนิสต์ เช่น การออกหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ไปเผยแพร่วัฒนธรรมใน 16 จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2498 ทางสภาวะวัฒนธรรมได้จัดรวมกับหน่วยงานอื่น ๆ ได้แก่ สาธารณสุข และกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อที่จะให้ความรู้ในด้านการรักษาสุขภาพและความรู้ทางวัฒนธรรมควบคู่กันไป³

การเข้าไปปฏิบัติงานในท้องถิ่นนั้นก็เริ่มทำให้สภาวะวัฒนธรรมเห็นว่าการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์อาจมีได้เป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสำนึก “ความเป็นไทย” ในท้องถิ่นมากนัก เพราะปัญหาของสำนึก “ความเป็นไทย” เป็นไปในเรื่องของการขาดสำนึก “ความรู้สึกตัวเป็นคนไทยและการรักชาติไทย” ซึ่งได้ดำรงอยู่ในท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน ปัญหานี้ได้ถูกค้นพบจากการออกสำรวจความเป็นอยู่ของประชาชนใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ นราธิวาส ยะลา ปัตตานี และสตูล ระหว่างวันที่ 7 พฤศจิกายน 2497 – 9 มกราคม 2498 การเข้าไปสำรวจพื้นที่แห่งนี้พบว่าพื้นที่นี้มีลักษณะวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมไทยภาคอื่น ๆ เพราะชาวบ้านเป็นกลุ่มที่มีความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรมที่ความคล้ายคลึงกับชาวมลายูเอเชียเป็นอย่างมาก นักสังคมสงเคราะห์เห็นว่าเมื่อได้ซักถาม “ความรู้สึกตัวเป็นคนไทยและการรักชาติไทย”

¹ ยันยง โปธารามิก. (2485, สิงหาคม). ปัญหาเกี่ยวกับเชื้อชาติในทางชีวะสงเคราะห์. *วิทยากรย* 42(8): 965-973.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/13 เอกสารเลขานุการกรม กรมศิลปากร เรื่อง นัดประชุมกรมการสภาวะวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2495), หน้า 15.

³ ภาคข่าว. (2498, 1 มีนาคม). *วารสารวัฒนธรรม* 2(4): 63.

ก็พบว่าชาวบ้านที่นับถือศาสนาอิสลามมีความคิดเห็นเรื่อง “ความเป็นไทย” ที่แตกต่างกันออกไป ชาวบ้านเห็นว่า “ความเป็นไทย” เป็นเรื่องของลักษณะวัฒนธรรมไทย ก็ทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมไทยนั้นมีความแตกต่างไปจากวัฒนธรรมตนเองอย่างมาก ทั้งในด้านของภาษา และความเชื่อทางศาสนา อีกทั้งถ้าจะกล่าวถึง “ความรู้สึกตัวเป็นคนไทยและการรักชาติไทย” เป็นเรื่องของอารยวัฒนธรรมไทยเป็นเกณฑ์นั้น ก็ทำให้เห็นว่าชาวบ้านไม่ได้มีสำนึกในส่วนนี้ร่วมกับคนไทยทั่วไปเลย แต่เกิดสำนึกร่วมกันกับคนมาเลเซีย เพราะเป็นกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลาม และใช้ภาษามลายูร่วมกันกับตนเอง นักสังคมสงเคราะห์เห็นว่าเหตุที่ชาวบ้านเลือกนำศาสนามาเป็นเอกลักษณ์ของตนเองก็ทำให้เห็นว่าคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธเป็นกลุ่มคนที่อยู่นอกศาสนาตนเอง จึงทำให้ชาวบ้านที่นับถือศาสนาอิสลามไม่อยากติดต่อกับชาวไทยพุทธ เพราะต่างศาสนา¹

นักสังคมสงเคราะห์เสนอความเห็นต่อสภาวัฒนธรรมว่าวิธีการที่จะทำให้ชาวบ้านเกิดสำนึก “ความเป็นไทย” ร่วมกันนั้นจำเป็นต้องชี้แจงให้เห็นว่าศาสนาใดเป็นเอกลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงสำนึก ร่วมกันของสังคมหรือชุมชน เพราะ “ความรู้สึกตัวเป็นคนไทยและการรักชาติไทย” เป็นเรื่องของความรู้สึกว่าตนเองเป็นประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองของประเทศไทยมากกว่า นักสังคมสงเคราะห์เห็นว่าสำนึก “ความเป็นไทย” ที่ยึดกับอุดมการณ์ทางการเมือง จึงเป็นสำนึกที่มีประสิทธิภาพ เพราะได้ปรากฏว่าการดำเนินแผนงานที่ได้จัดให้กลุ่มผู้นำชุมชนเข้ามาเที่ยวชมพระมหาราชวังนั้นได้ผลดี ทั้งกับกลุ่มผู้นำชุมชนที่เป็นคนไทยพุทธและไทยมุสลิม เพราะเป็นการนำคนไทยมุสลิมให้ออกจากพื้นที่ของตนเองมาพบกับความเจริญรุ่งเรืองของเมืองหลวง อีกทั้งการนำคนเหล่านี้มา “เข้าเฝ้าในหลวง ได้พบกับท่านนายกรัฐมนตรี และคุณหญิงละเอียด” ก็ได้ทำให้กลุ่มผู้นำชุมชนเหล่านี้มีความเข้าใจใน “ความเป็นไทย” มากขึ้น²

เมื่อพิจารณาประเด็นปัญหาเรื่องการเผยแพร่ “ความเป็นไทย” ในข้างต้นทำให้เห็นว่า การเผยแพร่แนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมนั้นมีแนวคิดที่ตั้งอยู่บนข้อสมมติฐานว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้กลุ่มประชาชนที่อาศัยในท้องถิ่นเกิดสำนึก “ความเป็นไทย” ร่วมกัน เพื่อที่จะเป็นการยับยั้งไม่ให้เกิดคอมมิวนิสต์สามารถเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองแก่ประชาชนได้ อย่างไรก็ตามการเข้าไปเผยแพร่องค์ความรู้เรื่อง “ความเป็นไทย” ในท้องถิ่นก็ทำให้สภาวัฒนธรรมเห็นว่าปัญหาสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงนั้นอาจจะเป็นในเรื่องของประชาชนยังไม่มีสำนึก “ความเป็นไทย” เพราะประชาชนในท้องถิ่นต่างอาศัยอยู่ในพื้นที่หมู่บ้านของตนเอง จึงไม่มีโอกาสที่จะได้ปฏิสัมพันธ์กับประชาชนกลุ่มอื่น ๆ เช่นประชาชนในเขต 4 จังหวัดภาคใต้ จึงทำให้ขาดสำนึก “ความเป็นไทย” เป็นสำนึกร่วมกันของคนในประเทศไทย เพราะประชาชนกลับไปยึดติดในสำนึกของความเป็นท้องถิ่นของตนเองมากกว่า เหตุนี้จึงทำให้หน่วยงานของสภาวัฒนธรรมเห็นว่าวิธีการที่จะเปลี่ยนแปลงให้ประชาชนเกิดสำนึก “ความเป็นไทย” จำเป็นต้องเลือกใช้สถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อหล่อหลอมให้คนในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงจากสำนึกความเป็นท้องถิ่นมาเป็นสำนึก “ความเป็นคนไทย” เป็นสำนึกร่วมกันของคนในท้องถิ่นในประเทศไทย

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.30/28 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง นัดประชุมสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2497-2498), หน้า 183

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.30/28 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง นัดประชุมสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2497-2498), หน้า 185.

5. ความเป็นไทย ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทศวรรษ 2490

การขยายขอบเขตการเผยแพร่วัฒนธรรมจากส่วนกลางเพื่อสร้างสำนึก “ความเป็นไทย” ในท้องถิ่น ช่วงปลายทศวรรษ 2490 ข้างต้น ทำให้รัฐบาลไทยเห็นว่าอุปสรรคในการสร้างสำนึก “ความเป็นไทย” กลับมาได้เป็นในเรื่องของการเข้ามาของลัทธิคอมมิวนิสต์ที่ได้เริ่มมีอิทธิพลทางชายขอบของประเทศไทย แต่เป็นในเรื่องของการยึดติดกับสำนึกของความรู้สึกว่าร่วมกันของคนในท้องถิ่น ดังกรณีของพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นพื้นที่ที่มีกลุ่มคนที่แตกต่างกับคนไทยส่วนใหญ่ทั้งในด้านเชื้อชาติ และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ประชาชนปฏิเสธว่าตนเป็นคนกลุ่มเดียวกับคนไทยในจังหวัดอื่น ๆ ที่มีศาสนา และวัฒนธรรมที่แตกต่างจากตน

เมื่อพิจารณาความคิดเห็นของนักสังคมนิยมที่ได้อธิบายแนวคิดในการกล่อมเกล่าให้ประชาชน เหล่านี้ให้มีสำนึก “ความเป็นไทย” แล้วพบว่า นักสังคมนิยมยังมีความคิดเห็นให้ปรับลดการเผยแพร่ พระพุทธศาสนา อันเป็นหลักการหนึ่งที่รัฐบาลไทยใช้เป็นกรอบในการสร้าง “ความเป็นไทย” ในสถานศึกษา ของรัฐบาลลง เพราะนักสังคมนิยมเห็นว่า การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสถานศึกษาเป็นอุปสรรค ประการสำคัญ ที่ส่งผลให้ประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามไม่ส่งบุตรหลานของตนเข้ามาศึกษาตาม สถานศึกษาของรัฐ บางครอบครัวที่มีบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนก็มีการออกคำสั่งไม่ให้บุตรหลาน ของตนนำหนังสือเรียนพระพุทธศาสนาเข้ามาในบ้านของตนเอง นักสังคมนิยมมองว่าเหตุที่พื้นที่ชายแดน ภาคใต้มีความใกล้ชิดกับประเทศมาเลเซีย ก็ทำให้มีประชาชนบางกลุ่มส่งบุตรหลานเข้าไปศึกษายังประเทศ เพื่อนบ้าน อันทำให้รัฐบาลไทยสูญเสียโอกาสที่จะใช้ระบบการศึกษาของรัฐกล่อมเกล่าให้คนในพื้นที่เกิดสำนึก ความเป็นคนไทย

ปัจจัยข้างต้นทำให้นักสังคมนิยมเห็นว่า การปรับลดการเผยแพร่พระพุทธศาสนาก็จะทำให้ ประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามยอมรับแนวคิด “ความเป็นไทย” ของรัฐบาลไทยได้ อีกด้านหนึ่งข้อวิพากษ์ ของนักสังคมนิยมที่มีต่อแนวทางการเผยแพร่ “ความเป็นไทย” ก็ได้สะท้อนให้เห็นการประนีประนอม ระหว่างหน่วยงานของรัฐและประชาชน สถานการณ์นี้ส่วนหนึ่งทำให้เห็นบริบทในช่วงสงครามเย็นที่รัฐบาล จำเป็นต้องเลือกแสวงหาวิธีในการที่จะกล่อมเกล่าให้ประชาชนที่อาศัยในประเทศเกิดสำนึก “ความเป็นไทย” เหตุเกิดจากความต้องการทำให้คนที่ย้ายในประเทศเกิดความยอมรับในการปกครองของไทยเป็นการปกครอง แบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เพราะประชาชนในพื้นที่ไม่ได้มองว่าตนเองเป็น พลเมืองของประเทศไทย เนื่องจากประชาชนในพื้นที่เห็นว่าความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกันนั้นไม่ได้อยู่ที่ระบอบ การเมืองการปกครอง แต่เป็นในเรื่องของศาสนาอิสลามที่ได้เป็นแกนกลางที่ทำให้คนในพื้นที่เกิดสำนึกร่วมกัน มากกว่า เหตุนี้ทำให้คนในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้เกิดความคิดว่าตนเองเป็นคนกลุ่มเดียวกับคน ในประเทศมาเลเซีย ประเด็นนี้จึงทำให้นักสังคมนิยมมองว่ารัฐบาลควรที่จะให้ความรู้กับประชาชนว่า ความเป็นชาติไม่ได้ขึ้นอยู่กับศาสนา แต่ขึ้นอยู่กับการยอมรับรูปแบบการปกครองของประเทศไทย มากกว่า

เหตุผลข้างต้นจึงทำให้นักสังคมนิยมได้มีเสนอว่าควรที่จะจัดนำผู้นำชุมชนในพื้นที่จังหวัด ชายแดนภาคใต้เข้ามาทัศนศึกษาในกรุงเทพมหานคร ภายหลังจากนั้นทางรัฐบาลได้นำกลุ่มผู้นำชุมชนเข้ามา ทัศนศึกษาตามสถานที่สำคัญต่าง ๆ เช่น พระบรมมหาราชวัง อีกทั้งมีการนำไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวและพระราชินี พร้อมทั้งพบปะกับนายกรัฐมนตรี และบุคคลสำคัญในรัฐบาล การจัดทัศนศึกษา

ครั้งนั้นก็ทำให้กลุ่มผู้นำชุมชนได้รับรู้ว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย¹

การเข้าไปสำรวจพื้นที่ในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ นั้น ทำให้สภาวัฒนธรรมเห็นความสำคัญของการเผยแพร่แนวคิดเรื่องความเป็นไทยมากขึ้น โดยเฉพาะการเผยแพร่วัฒนธรรมราชสำนักไทย เพราะสภาวัฒนธรรมเห็นว่าปัญหาความมั่นคงในพื้นที่ตามชายแดนนั้นอาจจะเป็นไปในเรื่องของการที่ประชาชนไม่ได้มีสำนึกว่าตนเองอยู่ภายใต้ระบอบการปกครองของประเทศไทย ซึ่งในประเด็นนี้จึงทำให้สภาวัฒนธรรมต้องการที่จะเน้นย้ำให้ประชาชนยึดมั่นในหลักการนับถือ ชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์อันเป็นแกนกลางของแนวคิดเรื่องความเป็นคนไทย พร้อมกันนี้สภาวัฒนธรรมเห็นว่าการเผยแพร่วัฒนธรรมจากส่วนกลางเข้าไปยังท้องถิ่นก็จำเป็นต้องกระทำควบคู่กับการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นด้วยเช่นกัน เพราะในช่วงกลางทศวรรษ 2490 นั้น สภาวัฒนธรรมได้รับแนวคิดเรื่อง “ความหลากหลายทางวัฒนธรรม” จากยูเนสโก ที่ได้เสนอให้มีการศึกษาวัฒนธรรมของท้องถิ่นควบคู่ไปกับวัฒนธรรมของชาติ เหตุการณ์ทำให้พระยาอนุমানราชธนะเป็นที่ปรึกษาสภาวัฒนธรรมได้เสนอให้มีการนำกรอบของ “Levelling of culture” เป็นกรอบที่เลือกศึกษาการอพยพและเคลื่อนย้ายทางวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมในพื้นที่ประเทศไทย ท่านเห็นว่าวิธีการนี้ทำให้สามารถเข้าใจภาพของวัฒนธรรมไทยที่เป็นในลักษณะของ “เอกภาพทางวัฒนธรรมท่ามกลางความหลากหลาย (cultural unity in diversity)” ได้²

การเลือกนำกรอบของ “levelling of culture” มาเป็นต้นแบบในการศึกษาวัฒนธรรมได้สะท้อนให้เห็นการนำวิธีการศึกษาวัฒนธรรมของชาติที่เลือกใช้เส้นเขตแดนเป็นกรอบการศึกษาสังคมไทยมาลดระดับให้มีขนาดเล็กลง โดยการเลือกใช้การจำแนกสังคมภายในประเทศไทยตามลักษณะของการปกครองออกเป็น 4 ภาค คือ ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลางและภาคใต้ การก่อร่างของแนวคิดวัฒนธรรมท้องถิ่นในส่วนนี้พบว่าพระยาอนุমানราชธนะเลือกใช้การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เข้ามาเป็นวิธีการที่ทำให้สามารถเข้าใจลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมในท้องถิ่นต่าง ๆ แนวทางนี้วางอยู่บนข้อสมมติฐานว่าการเข้าใจประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นจะทำให้สามารถเข้าใจได้ว่าวัฒนธรรมจากภายนอกได้เข้ามายังท้องถิ่นอย่างไร และคนในท้องถิ่นเกิดการรับและพัฒนาวัฒนธรรมจากภายนอกให้กลายเป็นวัฒนธรรมตนเองอย่างไร หลักการนี้ทำให้ท่านเห็นว่าการจำแนกพื้นที่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นออกเป็น 4 ภาคมีความสมเหตุสมผล เพราะการอพยพของผู้คนที่นำพาวัฒนธรรมเข้ามายังประเทศไทยนั้น มีช่องทางที่สามารถเข้ามาได้จากขอบแดนของพื้นที่ตามแต่ละภาคต่าง ๆ ซึ่งในแต่ละภาคก็มีการเข้ามาของกลุ่มชนชาติที่มีความหลากหลาย ได้แก่ กลุ่มมอญ ไทรโยค เชียงใหม่ ที่ได้เข้ามายังพื้นที่ภาคใต้ทางทะเลเป็นอาทิ พระยาอนุमानราชธนะเห็นว่าการศึกษาทางประวัติศาสตร์ก็จะทำให้เห็นได้ว่าวัฒนธรรมในท้องถิ่นนั้นมีลักษณะเป็นชั้นซ้อนทับกันอยู่มิได้เป็นเนื้อเดียวกัน เป็นผลจากลักษณะการอพยพของผู้คนนั้นมีได้เข้ามาในคราวเดียว แต่เป็นละลอก “เปรียบเหมือนสายน้ำหลายกระแสไหลจากแดนต่าง ๆ เข้ามาสู่แผ่นดินตอนนี้เป็นคราว ๆ” จึงทำให้วัฒนธรรมในท้องถิ่นเกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ที่แตกต่างกันไปตามแต่ละภาค เพราะได้รับการพัฒนาจากวัฒนธรรมของชนชาติอื่น ๆ ที่เข้ามาไม่เหมือนกัน³

1 สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.30/27, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง นัดประชุมกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2497-2498) หน้า 187.

2 สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.30/10, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง นัดประชุมกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2493-2495) หน้า 143.

3 พระยาอนุमानราชธนะ. (2498). *เล่มเดิม*. หน้า 26-28.

ข้อวิเคราะห์การเกิดวัฒนธรรมท้องถิ่นในช่วงต้นทำให้เห็นสภาวัฒนธรรมเลือกเลือกใช้การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์มาแสวงหารากทางวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อเข้าใจความแตกต่างระหว่างท้องถิ่นกับส่วนกลาง ซึ่งเป็นกรอบสำคัญที่ทำให้เกิดเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่แยกตัวออกจากวัฒนธรรมของชาติ นอกจากนี้การสร้างเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นก็เกิดขึ้นจากการเลือกใช้ข้อมูลในส่วนของภาษา ซึ่งถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญในการจำแนกท้องถิ่นต่าง ๆ ออกจากกัน แนวคิดนี้ได้ปรากฏในกลุ่มบทความที่ได้รับการตีพิมพ์ในวารสารวัฒนธรรม เช่นผลงานเรื่อง “ผืนถึงเวียงเหนือ” ของอนิรุทธ์ พันธุ์ทิพย์แพทย์ เห็นว่าความแตกต่างทางวัฒนธรรมประการหนึ่งระหว่างภาคกลางและภาคเหนือนั้นก็คือ ภาษาเหนือเป็นภาษาที่สะท้อนวัฒนธรรมของชาวไทยในภาคเหนือที่มี “ความเป็นไทย” ที่บริสุทธิ์กว่าท้องถิ่นอื่น ๆ เพราะเป็นภาษาที่มีได้ปะปนไปด้วยภาษาแขกหรือฝรั่งแต่ประการใด เขาเห็นว่าการเลือกใช้ภาษาเหนือในการติดต่อสื่อสารระหว่างกันก็ยังได้สะท้อนให้เห็นสำนึกความเป็นไทยที่ยังมีดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่นในสังคมของชาวภาคเหนือ ซึ่งสำนึกความเป็นไทยนี้ก็ยังเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวไทยในภาคเหนือมีได้รู้สึกว่าคุณค่าตนเองมีความแตกต่างจากชาวไทยในภาคอื่น ๆ ในทางกลับกันสำนึกความเป็นไทยนี้ก็ได้เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ชาวไทยเหนือให้การต้อนรับชาวไทยที่ไปท่องเที่ยวในบ้านเมืองตนเป็นอย่างดี¹

ความคิดของอนิรุทธ์ทำให้เห็นว่าความแตกต่างทางวัฒนธรรมนั้นไม่ได้เป็นเครื่องกีดขวางความรู้สึกความเป็นไทยร่วมกันของคนในภาคเหนือและภาคกลาง เพราะคนทั้งสองภาคต่างสำนึกในความเป็นคนร่วมประเทศเดียวกันมากกว่า ช. ณโคตรบุรณ์เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนในท้องถิ่นกับส่วนกลางนั้น อาจจะมีความรู้สึกซึ่งมากกว่าความคิดเห็นว่าเป็นประชาชนของประเทศไทยร่วมกัน เพราะถ้าหากได้พิจารณาภาษาถิ่นตั้งในกรณีของภาษาอีสานแล้วก็จะพบว่า เป็นภาษาที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานระหว่างภาษาของชนชาติไทและชนชาติอื่น ๆ ช. ณโคตรบุรณ์เห็นว่าปัจจัยนี้ทำให้พัฒนาการของภาษาอีสานจึงมีความเป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากภาษาลาวอย่างชัดเจน จนกล่าวได้ว่า “ภาษาไทยอีสานมิใช่ภาษาลาว”² เพราะเป็นภาษาที่เกิดจากแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมภายในท้องถิ่นตนเอง

ความคิดของช. ณโคตรบุรณ์ได้สะท้อนให้เห็นการเลือกนำแนวทางของพระยาอนุมานราชธน ที่เห็นว่าการเกิดขึ้นของวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นเกิดขึ้นทั้งจากการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมจากภายนอกประเทศ และการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมภายในประเทศ โดยเฉพาะในส่วนของการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมภายในประเทศนั้นเป็นกระบวนการที่นับได้ว่ามีความสำคัญต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น เพราะเป็นส่วนที่ช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้คนที่อาศัยอยู่ในภาคต่าง ๆ เข้าด้วยกัน แนวคิดนี้สอดคล้องกับพหุวิทยาการที่ได้พรรณนาประสบการณ์ในการเดินทางไปท่องเที่ยวในภาคใต้ในบทความที่ชื่อว่า “ปากกาพาไป” เธอเห็นว่าเมื่อได้เดินทางไปในภาคใต้อาจจะพบว่าผู้คนในภาคใต้ประกอบด้วยคนสองกลุ่ม คือ คนไทยพุทธและคนไทยอิสลาม ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีความแตกต่างทั้งด้านเชื้อชาติ ภาษาและวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม เธอเห็นว่าเหตุที่คนทั้งสองกลุ่มได้อาศัยอยู่ร่วมกันก็ได้อาจทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันภายในซึ่งสามารถพบเห็นได้จากการนำคำภาษามาลายูมาใช้ในภาษาไทย เธอเห็นว่าการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมภายในก็ได้อาจทำให้วัฒนธรรมภาคใต้มีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์³ อีกด้านหนึ่งการผสมผสาน

¹ อนิรุทธ์ พันธุ์ทิพย์แพทย์. (2500, (กุมภาพันธ์- มีนาคม). ผืนถึงเวียงเหนือ. *วารสารวัฒนธรรม* 1(4-5): 6

² ช. ณโคตรบุรณ์. (2499, พฤศจิกายน). ว่าด้วยภาษาอีสาน. *วารสารวัฒนธรรม*. 1(1): 30

³ พหุวิทยาการ. (2499, ธันวาคม). ปากกาพาไป. *วารสารวัฒนธรรม* 1(2): 7.

ระหว่างวัฒนธรรมเช่นนี้ทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมได้กลายเป็นแกนกลางที่ร้อยรัดกลุ่มคนที่มีเชื้อชาติและภาษาที่แตกต่างกันให้กลายเป็นชนที่มีสำนึกร่วมกันได้

การเลือกใช้มุมมองทางวัฒนธรรมมาช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่นจึงทำให้เห็นว่าความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมของชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นไม่ได้เป็นอุปสรรคที่กั้นขวางสำนึก “ความเป็นไทย” เพราะวัฒนธรรมของชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นก็มีความสัมพันธ์กันในส่วนของการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมภายในประเทศ เหตุนี้จึงทำให้สามารถค้นพบลักษณะของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่แทรกในวัฒนธรรมของชาติได้ เช่นในส่วนของภาษาไทยกลางและภาษาไทยในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์ร่วมกัน เพราะกำเนิดจากกลุ่มภาษาที่มีรากฐานเดียวกันเป็นต้น

กล่าวได้ว่าทิศทางการศึกษา “ความเป็นไทย” ช่วงปลายทศวรรษ 2490 เป็นการศึกษา “ความเป็นไทย” ที่เน้นความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลจากการขยายตัวของการศึกษาวัฒนธรรมของส่วนกลางไปยังท้องถิ่น และการรับแนวคิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมมาจากยูเนสโก ซึ่งทำให้สภาวัฒนธรรมเกิดการยอมรับและนำวัฒนธรรมท้องถิ่นให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “ความเป็นไทย” ไป

6. สรุป

การสร้างค่านิยม “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมในช่วงทศวรรษ 2490 เกิดขึ้นจากปัจจัยสองประการ ได้แก่ประการแรกเป็นผลจากเหตุที่ประเทศไทยได้ตกอยู่ในสถานภาพที่ไม่สามารถรักษาดินแดนของชนชาติไทที่ตนเองยึดได้ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองไว้ได้ จึงทำให้รัฐบาลไทยต้องล้มเลิกแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางเชื้อชาติเป็นแนวคิดที่ถูกนำมาขับเคลื่อนนโยบายการรวมดินแดนของชนชาติไทไป เหตุนี้จึงทำให้รัฐบาลต้องแสวงหาการนำเสนอแนวคิด “ความเป็นไทย” ที่สอดคล้องกับรูปร่างของเส้นเขตแดนเป็นไปตามความเห็นชอบจากประเทศเพื่อนบ้าน ประการที่สองเกิดจากการรับแนวคิดการศึกษาวัฒนธรรมมาจากยูเนสโก จึงทำให้รัฐบาลไทยเกิดความคิดที่จะนำแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมมาใช้สร้างและอธิบาย “ความเป็นไทย” เพราะเป็นแนวคิดที่หลีกเลี่ยงข้อพิพาทระหว่างประเทศ อีกทั้งเป็นแนวคิดที่สามารถนำมาใช้เพื่อป้องกันการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ที่ได้เริ่มเคลื่อนไหวในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

การขยายตัวของการศึกษาวัฒนธรรมไปยังท้องถิ่นในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ก็ทำให้สภาวัฒนธรรมพบว่าปัญหาของการเผยแพร่ “ความเป็นไทย” กลับเป็นในเรื่องของประชาชนไม่มีสำนึก “ความเป็นไทย” มาแต่เดิม เหตุนี้ทำให้สภาวัฒนธรรมเห็นความสำคัญในการเผยแพร่ “ความเป็นไทย” โดยการนำสื่อสิ่งพิมพ์และวีดิทัศน์ต่าง ๆ เข้าไปเผยแพร่ในท้องถิ่น พร้อมทั้งนำประชาชนจากท้องถิ่นเข้ามาท่องเที่ยวในกรุงเทพมหานคร เพื่อให้ประชาชนเข้าใจว่าสำนึก “ความเป็นไทย” คือสำนึกของการเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองของประเทศไทย

บรรณานุกรม

เอกสารจดหมายเหตุแห่งชาติ

สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.35/50 เรื่องเบ็ดเตล็ดเรื่องฝรั่งเศส เรียกดินแดนคืน (ตอนคณะกรรมการปะนอม) (พ.ศ. 2490).

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.30/13 เอกสารเลขานุการกรม กรมศิลปากร เรื่อง นัดประชุม กรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2495).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 0701.30/10, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง นัดประชุม กรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2493-2495).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 0701.30/28 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง นัดประชุม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2497-2498).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.26.1.1/5 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง ตั้งอนุกรรมการ รวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัย (พ.ศ. 2496).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.30/11 สำนักเลขานุการกรม กรมศิลปากร เรื่อง ขอเชิญ กรรมการสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมประชุม (พ.ศ. 2493 -2500).

หนังสือ

- กรมยุทธศึกษาทหาร. (2540). *ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- คริส เบเคอร์;และ ผาสุข พงษ์ไพจิตร. (2557). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ชาร์ลส์ เอฟ คายส์. (2552). *อีสาน: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศ*. แปลโดยรัตนา โตสกุล. กรุงเทพฯ: มูลนิธิตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- บุญสิงห์ บุญคำ. (2499). *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน*. พิษณุโลก: โรงพิมพ์รัตนสุวรรณ.
- ผิน ชุณหะวัณ. (2516). ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ. ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพล ผิน ชุณหะวัณ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. ณ วัดพระศรีมหาธาตุ วันจันทร์ที่ 7 พฤษภาคม พุทธศักราช 2516*.
- พระยาอนุমানราชธนะ. (2498). *เรื่องวัฒนธรรม*. พระนคร: กระทรวงวัฒนธรรม.
- วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์. (2482). *ไทย*. แปลโดย หลวงนิเพทย์นิติสรศักดิ์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมบูรณ วรรณษ์. (2549). *รถเที่ยวสุดท้ายจากตองยี*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สายชล สัตตยานุรักษ์. (2545). *ชาติไทยและความเป็นไทย : โดยหลวงวิจิตรวาทการ*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุเทพ สุนทรภัสส์. (2548). *หมู่บ้านอีสานยุคสงครามเย็น: สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- หลวงวิจิตรวาทการ. (2549). *งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.

วารสาร

- ช. ณโคตรบูรณ์. (2499,พฤศจิกายน). ว่าด้วยภาษาอีสาน. *วารสารวัฒนธรรม*. 1(1): 30
- พาติรามรณ์. (2499,ธันวาคม). ปากกาพาไป. *วารสารวัฒนธรรม* 1(2): 7.
- ภาคข่าว. (2498, 1 มีนาคม). *วารสารวัฒนธรรม* 2(4): 63.
- ย่นยง โพธารามิก. (2485, สิงหาคม). ปัญหาเกี่ยวกับเชื้อชาติในทางซิวะสงเคราะห์. *วิทยากร* 42(8): 965-973.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2497, 1 เมษายน). วัฒนธรรมวิทยา. *วารสารวัฒนธรรม* 1(5): 38.

สุชีพ ปุญญาภภาพ. (2497, 1 กรกฎาคม). วัฒนธรรมวิทยา. *วารสารวัฒนธรรม* 1(8):28-29.

อนิรุทธ์ พันธุ์ทิพย์แพทย์. (2500, กุมภาพันธ์- มีนาคม). ฝันถึงเวียงเหนือ. *วารสารวัฒนธรรม* 1(4-5): 6

วิทยานิพนธ์

ธงชัย พึ่งกันภัย. (2521). *ลัทธิคอมมิวนิสต์ และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 - 2500*.

ปริญญาธิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.